УДК: 376.091

[https://doi.org/10.33296/2707-0255-8\(15\)-18](https://doi.org/10.33296/2707-0255-8(15)-18)

<https://orcid.org/0000-0002-1134-666X>

НАТАЛЯ ШЕМИГОН,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки,
методики та менеджменту
професійної освіти, Українська
інженерно-педагогічна академія,
М. Харків, Україна.

Розвиток адаптивних можливостей особистості з особливими освітніми потребами в адаптивному інклюзивному просторі.

Анотація. У статті розглядається вплив Я-концепції на адаптивні можливості особистості з особливими потребами. Зазначено, що у молоді з особливими потребами формується негативна «Я» концепція, «Я»- інвалід. Як наслідок, подібні риси характеру студента з особливими потребами, обмежують адаптивні можливості особистості, які включають у себе ресурси розвитку та здатності гнучко реагувати на зовнішні та внутрішні чинники освітнього середовища. Головним завданням адаптивного інклюзивного простору, як системи має бути сприяння трансформації внутрішньої позиції студента, а саме, негативних особистісних утворень у структурі Я-концепції. Розробляючи механізми адаптації студентів з особливими потребами, необхідно врахувати Я-концепцію яка характеризується ідентифікацією зі своїм соціальним статусом інваліда та посиленням тенденції до збереження таких установок. Охарактеризовано витоки проблеми, наведена характеристика особистості студентів зі статусом інваліда.

Визначено, шляхи корекції Я-концепції інвалід, а саме, спонукання до рефлексивної діяльності, як умови що забезпечує перехід до усвідомлення себе та проблем, що заважають розвитку та пристосуванню до освітнього простору, що передбачає здійснення суб'єктом спеціальної активності, одночасно пізнавального та особистісного характеру, що вже стає початком процесу розвитку адаптивних можливостей особистості студента з особливими потребами. Однією з умов розгортання рефлексії вважається неуспішність діяльності, порушення її природного перебігу, коли спроби використати відомі індивіду способи дій не спрацьовують або є очевидним, що вони не можуть бути використані в даному випадку. Наявність таких суперечностей вимагає від особистості вирішення питання про свої життєві орієнтири, що й є механізмом розвитку адаптивних можливостей особистості. Корекційний компонент адаптаційного інклюзивного простору

має сприяти зміні негативної концепції на професійну Я-концепцію як є результатом взаємодії інформації, що надходить із внутрішнього, суб'єктивного світу та зовнішнього середовища, репрезентованого насамперед освітнім середовищем закладу вищої освіти.

Ключові слова: адаптація, адаптивність Я-концепція, рефлексія, особливі освітні потреби.

Постановка проблеми. Проблема адаптивних можливостей освітнього простору по відношенню до студентів з особливими потребами має два виміри. Перший вимір даної проблеми – це створення адаптивного простору як системи, що має адаптивні компоненти, що здатні стати ресурсами розвитку для особистості студента джерелом пристосування до нових умов життя, навчання, а згодом і професійного життя. Другий вимір це адаптивні можливості самої особистості. Одна з важливих проблем з якими стикається навчальний заклад - це неготовність, а часто і небажання студентів з інвалідністю, пристосовуватися до нових умов в яких вони опиняються. Таким чином, адаптивний інклюзивний освітній простір зовнішніми, по відношенню до студента, впливами має сприяти корекції внутрішньої позиції студентів з особливими потребами.

Питання особистісного розвитку студентів з особливими потребами, інтеграції у соціум, забезпеченням умов інклюзивного навчання у вищих навчальних закладах України з точки зору педагогіки займаються: С.Драч, К.Кольченко, Г.Нікуліна, П.Таланчук. Дослідження психологічних особливостей молоді з інвалідністю проводилися І. В. Дроздовою, В. В. Храмцовою, Ю. О. Гончаром. Проте, незважаючи на вже існуючі напрацювання існує потреба у подальшому дослідженні адаптивних можливостей особистості, та вплив інвалідності на здатність молодої людини до пристосування до умов вищої освіти.

Враховуючи актуальність проблеми метою статті є теоретична розробка питань розвитку адаптивних можливостей студентів з особливими потребами та корекції Я-концепції інвалід.

Виклад основного матеріалу. Формування особистості з інвалідністю часто відбувається у соціальній ізоляції, відірваності від кола однолітків, з боку оточуючих присутнє упереджене ставлення. Молодь з особливими потребами з раннього дитинства стикається з упередженим ставленням до себе, з оцінкою власних вад іншими дітьми, яка не є коректною. З іншого боку, присутнє поблажливе ставлення з боку батьків, що проявляється у формі гіперопіки, що призводить до формування безпорадності маніпулювання цим станом. Дорослішаючи, діти-інваліди усвідомлюють свою залежність від суспільства здорових людей, а усвідомлення економічної залежності формує тенденції утриманства, відмову від самостійності та перенесення відповідальності на найближче оточення. Таким чином, до фізичних вад приєднується дефект виховання, і особистість не може повною мірою вирішити завдання свого розвитку [8]. Як наслідок, формується мотиваційна сфера з низьким рівнем домагань, у результаті у молоді з особливими потребами формується негативна «Я» концепція, «Я»-інвалід. Р.Бернс дає визначення Я-концепції, як структури що характеризує сукупність установок особистості, щодо самої себе[1]. Я-концепція формується під впливом життєвого досвіду людини, насамперед, стосунків у сім'ї, проте, досить рано вона сама набуває активності й починає впливати на інтерпретацію цього досвіду, на мету особистості, на систему її очікувань та прогнозів щодо свого майбутнього, на оцінку своїх особистих досягнень і, тим самим, на ставлення до самої себе. Для Я-концепції інвалід характерним є домінування негативних особистісних утворень таких як:

- комплекс неповноцінності, відчуття безпомічності та підвищеної потреби у захисті;
- відчуженості від інших;
- надмірне очікування допомоги як компенсація за дефект;
- підвищена тривожність, що вказує на дезадаптованість;

- занижена самооцінка, що вказує на неприйняття своєї інвалідності та використання деструктивних захисних механізмів;
- наявність акцентуацій характеру[3].

Дослідження життєвої перспективи молодих осіб юнаків та дівчат віком від 18 до 22 років, зі статусом дитини-інваліда на базі ДУ «Український державний науково-дослідний інститут медико-соціальних проблем інвалідності МОЗ України» (м. Дніпро) показало наступне - особистісні особливості, адаптивність, мають тенденцію до зростання рівня ідентифікації зі своїм соціальним статусом інваліда, посилення тенденції до збереження установок на інвалідність, що є маркерами несприятливого формування Я-концепції.. [4]. Крім проблем з встановленням соціальних контактів, такі студенти вдаються до маніпуляцій своїм становищем, під час учбової діяльності за рахунок обтяження клінічних симптомів, як спосіб уникнення або зменшення відповідальності, як засіб тиску на оточуючих. Подібні риси характеру студента з особливими потребами, обмежують адаптивні можливості особистості, які включають у себе ресурси розвитку та здатності гнучко реагувати на зовнішні та внутрішні чинники освітнього середовища. Головним завданням адаптивного інклюзивного простору, як системи має бути сприяння трансформації внутрішньої позиції студента, а саме, негативних особистісних утворень у структурі Я-концепції.

Корекція Я-концепції можлива за умови розвитку рефлексивної діяльності студентів. Однією з найважливіших функцій Я-концепції є забезпечення внутрішньої цілісності та гармонійності особистості. Спираючись на дані психології та педагогіки [1; 4], які відзначають: у процесі адаптації особистості можуть виникнути певні суперечності між внутрішньою позицією людини, що склалася, та зовнішнім впливом, між вимогами, що висуваються у процесі професійної підготовки, та

неготовністю сприймати та змінюватися у відповідності цим вимогам. Це спричиняє виникнення конфлікту через суперечності особистісного характеру між вже існуючими уявленнями, стилем поведінки, ціннісними орієнтаціями студента з особливими потребами як особистості і тими новими вимогами, що висувуються до нього у зв'язку з необхідністю виконання певних функцій як студента навчального закладу, у майбутній професійній діяльності. Іншими словами, мотиваційна сфера в категорії «можу» не відповідає рівню домагань категорії «хочу» тоді як приступаючи до навчання у закладі вищої освіти приєднується третя категорія «треба», що будується на рівні навчальних вимог. Для того, щоб навчання було успішним освітні вимоги мають адаптуватися до двох попередніх, але й сам студент має прилаштовуватися до вимог навчального середовища, оскільки без зміни Я концепції на позитивне утворення, особистість не отримує поштовху до розвитку.

Тобто однією з умов розгортання рефлексії вважається неуспішність діяльності, порушення її природного перебігу, коли спроби використати відомі індивіду способи дій не спрацьовують або є очевидним, що вони не можуть бути використані в даному випадку. Наявність таких суперечностей вимагає від особистості вирішення питання про свої життєві орієнтири, що й є механізмом розвитку адаптивних можливостей особистості.

Отже, розробляючи механізми адаптації студентів з особливими потребами, необхідно врахувати Я-концепцію яка характеризується ідентифікацією зі своїм соціальним статусом інваліда та посиленням тенденції до збереження таких установок [4].

Корекційний компонент адаптаційного інклюзивного простору має сприяти зміні негативної концепції на професійну Я-концепцію як є результатом взаємодії інформації, що надходить із внутрішнього, суб'єктивного світу та зовнішнього середовища, репрезентованого

насамперед освітнім середовищем закладу вищої освіти. Освіта впливаючи на інтелектуальний розвиток, обумовлює формування здібностей до абстрагування, диференціації та інтеграції, до включення уявлень про себе і в майбутньому у картину свого актуального «Я», сприяє підвищенню адаптаційних можливостей, і як наслідок, можливостей особистості. Таким чином, у процесі освітньої діяльності у студентів з особливими потребами формуються важливі передумови до соціальної, психологічної реабілітації. Темпи та динаміка цього процесу саморозвитку індивідуальні, але сам процес стає постійним та послідовним для особистості студента. Зазначається, що викладачам, що працюють з такими студентами слід розуміти, що Я-концепція розвивається під впливом сенсорної інформації що надходить як зсередини так і ззовні та інтерпретується мозком. По-суті – це сукупність установок індивіда, що направлені на самого себе. Тому процес освіти, навчання та виховання покликаний направлено формувати ті установки і таким чином, щоб забезпечити розвиток позитивних компонентів Я-концепції та нейтралізувати негативні. [7].

Науковці, що займаються проблемами рефлексії, зазначають, що її прояви є різноманітними:

- це усвідомлення власної діяльності та окремих вчинків; усвідомлюючи себе (образ „Я”), рефлексія здійснює функцію контролю та узгодження; рефлексія може бути оперативною (повсякденною) та перспективною, що визначається подальшими цілями; рефлексію також можна розділити на когнітивну (пізнавальну) та емоційну” [2;8];

- механізми самосвідомості дають можливість усвідомлення цілей, завдань, норм поведінки, майбутніх ідеалів, що характеризують особистість її місце у світі у системі освітнього простору, завдяки чому стає можливим присвоєння нового знання, та зміна власної позиції [7];

- результатом рефлексії є зміни в динамічній системі самосвідомості, що являє собою єдність усталеного та змінного компоненту в „Я-концепції” та самооцінці особистості. На основі нових уявлень суб’єкта підключається механізм саморегуляції, корекції поведінки у відповідності до нового образу „Я”. [7].

Отже, розвиток рефлексивної позиції студентів дозволяє вирішувати завдання – перехід до особистісних утворень свідомості як процесу самопізнання, тобто вибір рішення про прийняття або відторгнення вимог освітнього середовища, бажання чи не бажання реагувати та змінюватися у відповідності до цих вимог. Тому навчання для студентів з особливими потребами стає адаптивним ресурсом оскільки сприяє набуттю вміння вчитися та змінюватися завдяки новим знанням, як про себе так і про обрану галузь знання.

Перехід до усвідомлення себе та проблем, що заважають розвитку та пристосуванню до освітнього простору передбачає здійснення суб’єктом спеціальної активності, одночасно пізнавального та особистісного характеру, що вже стає початком процесу розвитку адаптивних можливостей особистості студента з особливими потребами. Самопізнання виступає важливим компонентом, на базі якого формується важлива якість – адаптивність, як здатність вчитися та підвищувати свій рівень, не зупинятися на досягнутому. Самопізнання (рефлексивне мислення) дозволяє аналізувати свої дії, визначати особистісно значуще, тобто те, що є присутнє і чого недостатньо особистості для успішної діяльності, розуміти причини своєї неуспішності. Орієнтуючи студентів на самоаналіз, викладач спонукає їх до самоаналізу власних можливостей, особливостей власної особистості. У процесі самоаналізу студенту важливо показати актуальні та потенційні здібності власної особистості.

Таким чином, відбувається активізація внутрішніх адаптивних можливостей самої особистості по відношенню до умов навчання. За такої умови зовнішні, по відношенню до студента, адаптивні впливи з боку освітнього простору не будуть залишатися для студентів з інвалідністю на абстрактно-нейтральному рівні.

Розвиток рефлексивної позиції студентів дозволяє задіяти механізми пошуку – оцінки – вибору – проєкції того, чого не вистачає за рівнем і повнотою засвоєних знань. У сучасних моделях навчального процесу саме досвід учня слугує джерелом навчального пізнання [2,]. Умова, що висувається нами, а саме – розвиток рефлексивної позиції, базується на розвиваючій дії рефлексивного мислення, в процесі якого здійснюється безперервне усвідомлення діяльності, що відбувається в режимі реального часу, і на цій основі її поліпшення та доведення до певної нормативної моделі. Крім того, рефлексивні процеси сприяють усвідомленню завдань та вимог освітнього середовища в якому перебуває студент. Це відбувається за рахунок критичної функції рефлексії, яку вона виконує.

Оволодіння методами рефлексивного мислення як напрямку у якому відбувається здійснення адаптивних впливів освітнього середовища є важливим завданням, оскільки сприяє критичному переосмисленню студентом власного „Я” та практичної діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р.Бернс. – М:Прогресс, 1986.-421с.

2. Василенко О.М., Професійна рефлексія в структурі інноваційної діяльності педагога [Електронний ресурс] / Василенко О.М. // Аналіз Бердянського державного педагогічного університету. – Режим доступу: http://bdpu.org/scientific_published/conf_2008/

3. Драч С.В. Супровід навчання студентів з обмеженими можливостями в інклюзивному освітньому просторі. / С.В.Драч // Зб. наук. Праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету Україна. -№3.- 2011. – С.25-29.

4. Дроздова І.В, Храмцова В.В.,Гончар Ю.О., Колганов І.А.Особистість молодих людей з інвалідністю у контексті Я-концепції / І.В Дроздова, В.В.Храмцова, Ю.О.Гончар, І.А. Колганов //Український вісник медико-соціальної експертизи.- №3-4 (25-26). – 2017. – С.2128.ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.gov.ua/go/1556-18/>.

5. Киктенко А.И. Технология саморазвивающего обучения студентов с инвалидностью: возможности, опыт, перспективы (в контексте "Я — концепции")/ А.И. Киктенко // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. - №1(3). -2004.

6. Максименко С.Д. Генетична психологія особистості: психічний розвиток і навчання / Зб. наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / за наук. Ред.. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. — Вип.31. — Кам'янець_подільський: Аксіома, 2016. — С. 7–19.

7. Пастушенко Н. Б. Розвиток рефлексивних умінь у студентів як складової готовності до педагогічної діяльності //наукові записки нду ім. м. Гоголяпсихолого-педагогічні науки. – 2015. – № 4

8. Social participation and quality of life in physically disabled persons: a co-relational study / S. Bhat, S. Shah, T. Rizvi // International Education and Research J. — 2017.— Т. 3, № 6.— Р. 279–280.

REFERENCES

1. Berns R. Razvytye Ya-kontseptsyy u vospytanye / R.Berns. – M:Prohress, 1986.-421s.

2. Vasylenko O.M., Profesiina refleksiiia v strukturi innovatsiinoi diialnosti pedahoha [Elektronnyi resurs] / Vasylenko O.M. // Analý Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. – Rezhym dostupu: http://bdpu.org/scientific_published/conf_2008/

3. Drach S.V. Suprovid navchannia studentiv z obmezhenymy mozhlyvostiamy v inkliuzyvnomu osvithomu prostori. / S.V.Drach // Zb. nauk. Prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu Ukraina. - №3.- 2011. – S.25-29.

4. Drozdova I.V, Khramtsova V.V.,Honchar Yu.O., Kolhanov I.A.Osobystist molodykh liudei z invalidnistiu u konteksti Ya-kontseptsii / I.V Drozdova, V.V.Khramtsova, Yu.O.Honchar, I.A. Kolhanov //Ukrainskyi visnyk medyko-sotsialnoi ekspertyzy.- №3-4 (25-26). – 2017. – S.2128.resurs]. – Rezhym dostupu: https://zakon.gov.ua/go_1556-18.

5. Kyktenko A.Y. Tekhnolohyia samorazvyvaiushcheho obuchenya studentov s ynvalydnostiu: vozmozhnomy, opyt, perspektyvi (v kontekste "Ia — kontseptsyy")/ A.Y. Kyktenko // Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy. - №1(3). -2004.

6. Maksymenko S.D. Henetychna psykholohiia osobystosti: psykhychnyi rozvytok i navchannia / Zb. naukovykh prats Kamia nets-Podilskoho natsionalnoho universytetu Im. I. Ohienka, Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy / za nauk. Red.. S.D. Maksymenka, L.A. Onufriievoi. — Vyp.31. — Kamianets_podilskyi: Aksioma, 2016. — S. 7–19.

7. Pastushenko N. B. Rozvytok refleksyvnykh umin u studentiv yak skladovoi hotovnosti do pedahohichnoi diialnosti //naukovi zapysky ndu im. m. hoholiapsykholoho-pedahohichni nauky. – 2015. – № 4

8. Social participation and quality of life in physically disabled persons: a co-relational study / S. Bhat, S. Shah, T. Rizvi // International Education and Research J. — 2017.— T. 3, № 6.— P. 279–280.

НАТАЛЯ ШЕМИГОН

кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики методики и менеджмента образования Украинской инженерно-педагогической академии,
Харьков, Украина

РАЗВИТИЕ АДАПТИВНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ В АДАПТИВНОМ ИНКЛЮЗИВНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Анотация. В статье рассматривается влияние Я-концепции на адаптивные возможности личности с особыми потребностями. Отмечено, что у молодежи с особыми потребностями формируется негативная «Я» концепция, «Я» - инвалид. Как следствие, подобные черты характера студента с особыми потребностями, ограничивают адаптивные возможности личности, которые включают в себя ресурсы развития и способности гибко реагировать на внешние и внутренние факторы образовательной среды.

Главной задачей адаптивного инклюзивного пространства как системы должно быть содействие трансформации внутренней позиции студента, а именно, негативных личностных образований в структуре Я-концепции. Разрабатывая механизмы адаптации студентов с особыми потребностями, необходимо учесть Я-концепцию, которая характеризуется идентификацией со своим социальным статусом инвалида и усилением тенденции к сохранению таких установок. Охарактеризованы истоки проблемы, приведена характеристика личности студентов со статусом инвалида. Определены, пути коррекции Я-концепции инвалид, а именно, побуждение к рефлексивной деятельности, как условия обеспечивающего переход к осознанию себя и проблем, мешающих развитию и приспособлению к условиям образовательного пространства. Это, в свою очередь, предполагает осуществление субъектом специальной активности, одновременно познавательного и личностного характера, что становится началом процесса развития адаптивных возможностей личности студента с особыми потребностями. Одним из условий развертывания рефлексии считается неуспешность деятельности, нарушение естественного течения, когда попытки использовать известные индивиду способы действий не срабатывают или очевидно, что они не могут быть использованы в данном случае. Наличие таких противоречий требует от личности решения вопроса о своих жизненных ориентирах, и является механизмом развития адаптивных возможностей личности. Коррекционный компонент адаптационного инклюзивного пространства должен способствовать изменению негативной концепции на профессиональную Я-концепцию, что возможно в результате взаимодействия информации, поступающей из внутреннего, субъективного

мира и внешней среды, представленного прежде всего образовательной средой высшего учебного заведения.

Ключевые слова: адаптация, адаптивность Я-концепция, рефлексия, особые образовательные потребности.

NATALIA SHEMIHON

Candidate of Sciences (Pedagogical), Associate Professor
of the Department of pedagogy, methodology and management of education
Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy, Kharkiv,

DEVELOPMENT OF ADAPTIVE CAPACITIES OF A PERSON WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN AN ADAPTIVE INCLUSIVE SPACE.

Summary. The article discusses the impact of self-concept on the adaptive capacity of a person with special needs. It is considered how the system of ideas influences the development of the individual. The origins of the problem are described, the characterization of the personality of students with disability status is given. The origins of the problem are described, the characterization of the personality of students with disability status is given. The main task of adaptive inclusive space as a system should be to promote the transformation of the student's inner position, namely, negative personal formations in the structure of self-concept. When developing mechanisms for adaptation of students with special needs, it is necessary to take into account the self-concept, which is characterized by identification with its social status of a disabled person and an increasing tendency to preserve such facilities. The origins of the problem are described, the characterization of the personality of students with disability status is given.

The ways of correction of the self-concept of the disabled, namely, the stimulation to reflexive activity, as a condition that provides the transition to awareness of oneself and problems that hinder the development and adaptation to the educational space, which involves the realization of the subject of special activity, at the same time cognitive and personal character that is already the beginning of the process of developing the adaptive capacity of a student with special needs. One of the conditions for the unfolding of reflection is the failure of the activity, the violation of its natural course, when attempts to use the known methods of action do not work or it is obvious that they cannot be used in this case. The presence of such contradictions requires the personality to resolve the question of their life orientations, which is a mechanism for the development of adaptive capacity of the individual. The corrective component of adaptive inclusive space should help to change the negative concept to the professional self-concept as a result of the interaction of information coming from the internal, subjective world and the external environment, represented primarily by the educational environment of the higher education institution.

Keywords: adaptation, adaptability Self-concept, reflection, special educational needs.